

606641

606644

Bayza

L268

Adalékok a Magyar
Irodalom történetéhez.

A Conversations-Lexicon irodalom-
pörről. Lev. Toldy M. Irodalom-
története Ref. 1865. 279. lapon

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

E kötet Tartalma.

- 1° Fegyelmertetés p. könyvárus Wigan
Otto Tudományi és Művészeti Kőrös
Tára. Bajzától 1830.
- 2° Valasz Dobrentei Főbírónak a
Conversations-lexicon ügyében
1830. apr. 16. Bajzától
- 3° A Vízjárataira való feleletnek
Vízjárataira, Feleletül Bugát
Főbíró 1830. jún. 20. A. Balogh Pál,
től.
- 4° Előadás a Tudományok Mű-
szakiavaknak folyó Műstémé-
nyéről 1826. Levessy József
től.
- 5° Előadás a Tudományok Műstémé-
nyéről és Iskolaműveléséről.

Főbb igazítások

3 l.	18 s.a.	olv.	dicsekedhetnek
5 —	4 —	—	Éptan
9 —	9 —	—	koholmányait
10 —	13 —	—	jelentsen
28 —	22 f.	—	olvasó
30 —	5 —	—	módra
31 —	1 s.f.	—	illenék
— —	18 —	—	való

Elő tudósítás

a' Tudományos Mesterszavaknak folyó Gyűjteményéről.

Az éfznek derítéséből és a' szívnek nemesítéséből állván az emberi tehetségeknek ama' tökéletessége, melyet humanitásnak, emberségnek, tárgyügyelőleg pedig cultúrának nevezünk: és e' tökéletességet, mely egész az Istennek hasonlóságáig majdnem ellentállhatatlanul felemelkedni törekszik, a' Természet' Alkotójának bölcs egyszerűsmind és atyai rendelése szerint meg nem eszközölhetvén egyébkép, hanem öntapasztalesunkonn és önnomozásunkonn kívül, kiváltkép az emberi nyelvnek segedelmé által, mely azt, a' mit kiki rideg fáradozásai által a' világnak elejétől fogva tapasztalt vagy kinyomozott, másokkal is úgy közli, hogy valamint eszeket az igazságról meggyőzze, azonkép szíveket is a' jóhoz édesítse, hódítsa, elragadgya; nem tagadhatjuk, hogy mindenik emberi nyelvnek, hogy e' két felséges hivatallyát szerencsésen tellesíthesse, az igazságok' közlésében *értelmesnek*, a' jónak ajánlásában *érzékenyítőnek*, *érdeklőnek* kell lenni.

„Vajha dücselkedhetnénk már egyszer avval, hogy nyelvünk, melyet még Öseleink e' két felséges hivatalra alkalmatossabbnak tenni, nem annyira kívántt előmenettel a' számtalan akadályok miatt, mint dicséretes buzgósággal iparkodtak, 's melyet a' legközelebb múlt negyven esztendőből álló üdőkörban hivatlan, de jó szándékok miatt még is tiszteletre méltó Nyelvmuvelőink egymás' kezéből szinte kiragadván, 's az imént említett hiva-

talokra való szoros alkalmaztatása helyett, már a' régiségnek, már a' felekezeteknek, már a' rideg képzéseknek, már meg a' zabolátlan kénynek is értelmességvesztegető, 's érzékenységhidegítő boldogtalan rámaíra felfezgették; vajha dücsekedhetnénk, mondám, már egyszer avval, hogy e' magában kellemetes hangú, ritka hajlékonyságú, elfűnkhöz hazai rokonsággal férkező, szívünkbe anyai édesgetéssel ható nyelvünk említett szent tisztjeire olly alkalmas lett, hogy koronkint előkerülő kis inségeinn kívül, mellyekkel a' mindent érezhetetlenül eméltző üdő még a' legműveltebb nyelveket is szüntelen kísértgeti, semmi egyéb tisztogatás és élesítgetés nélkül ne szűkölködjön.

„Nemzeti és emberi cultúránknak e' mennyei eszközt, ammint színtannyi századnak világos tapasztalásából tudgyuk, a' mennyit Nemzetünk bölcsőjétől fogva elélt, lehetetlen bizonyára, akár közönségesen értelmesnek, akár minden Magyarra nézve érzékenyítőnek egyébkép tenni, hanem csak a' Magyar Tudós Férjfiaknak — hogy ha nem *emberikép*, legalább *hazafikép* lehetséges — meg-eggyezése által. Ámde azokat, kiket eddig a' Vármegyék, mellyekben születtek; vagy a' vallások, mellyekben nevedtek; vagy a' régi — azaz: a' Nemzetnek és nyelvnek gyermekkorában vagy ifúságában költt — Magyar íráások és Könyvek, mellyekhez, mintha a' tiszta Magyarorságnak legzavaratlanabb forrásai volnának, mennél tántoríthatatlanabb, annál nevetségesebb bizodalommal ragaszkodtak; vagy ama' goromba büfzkeség, mellyel az egész Nemzetnek kincsét, a' Magyar nyelvet, rideg sajáttyok gyanánt bitanglották; vagy ama' helytelenül értett szabadság, mellyel az emberi nyelvekben uralkodó észtörvényeket minden tekintet nélkül megtapodták; vagy csak a' csupa önkény és öntetfzés is, mellyel másoknak, kik ellenkezőkben gyönyörködő szabad kényeket színtazon jussal követhetnék, nyelvtörvényeket szabni akartak; — kiket, mondám, ennyiféle 's egymással útalatosan küfzködő tekintetek ugyan annyiféle részekre csavartak, 's ugyanannyi féle felekezeteknek felállítására csábítottak, lehetségesé máskép öfzvemunkálkodó testbe szorítani, hanem a' józan

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

606644

B 2222

196 a.

ész által, melly minden tudós férjfiúnak tulajdona? — Az emberi józan ész bizonyyára, melly a' nemzeti nyelveknek születésénél az első Nyelvalkotókat szinte tudtok nélkül, — mert ezek még akkor zfengéjében elrejtve és kifejtetlenül feküdt — arra bírta, sőt az értelmetlenségnek minduntalan előkerülő ezer veszedelmei által arra kényszerítette, hogy a' hasonló szavaknak, ha mindgyárt egyébaránt valaha önkénybül, vagy vak esetbül származtak is, hasonló képzőket, és hasonló ragasztékokot adgyanak, mihelyt azokkal hasonló eseteknek és értelmeknek jelentésére élni kívántak: e' józan emberi ész tehát a' nyelveknek magosabb kiművelésénél is annyival bátorságosabb vezérünk, annál bizodalmasabb dajkánk lehet, mennél bizonyosabb, hogy zfengéjébül kifejtődven, most már a' fénynek ama' pontyára jutott, mellyrül az efféle ügyekezeteknek setét, göröngyös és járatlan úttját déli nap gyanánt megvilágosíthattya.“

„Vessük el tehát szívünkrül ama' hallókat — bár csupán csak pókhallóknak mondhatnánk! — ama' súlyos, és nemzeti cultúránknak előmenetelét irigykedő zabola gyanánt tartóztató bilincseket, mellyek minket mindeddig a' nyelvre nézve külömbféle felekezeteknek rabfzolgaságában kötve 's a' többiektül elzárva tartottak. Felejtsük el, hogy akármelly tekintetben némelleyek Pálé, némelleyek Képhasé, némelleyek Apollóé vagyunk; 's egyesüllyünk meg köz kincsünknek, a' nemzeti nyelvnek, a' józan ész szzerint való olly tisztogatására és végképen való meghatározására, hogy mindnyájunknál egyaránt érthető, mindnyájunk! szívébe egyaránt beható nyelvre változzon. Ki tudja, — egy reménysúgár fogja el e' szempillantásban elszünköt, óh! melly édesen gyújtya szíveinket, hogy a' nyelv-egyesülés Fejedelmünknek, Hazánknak, Nemzetünknek köz hafznára, fényes dücsösségére válandó más örvendetes egyesüléseket is szülend valahára.“

„Íme! megteffszük mink erre tiszta szívvel, minden önkereset nélkül, az első lépést, midőn Tudós Férjfiaink elejébe, úgymint valamennyiek között legkedvesebb Hazafitársaink', legédesebb Véreink' elejébe terjesztyük a' *Tudományos Mesterfzavaknak Folyó Gyűjteményét*, —

nem a' végből, hogy a' Felekezeteknek pártoskodás után esdeklő szokástörvényre szerint, valakit azoknak elfogadására kényszeríteni vagy csábítani kívánnunk — Nem! nem vagyunk mink olly büszkék, hogy még a' józan észnek vezetése szerint magunk közt meghatározott mesterfzavakat is olyanoknak tartsuk, mellyeknek az egész Magyar Nemzet, mihelyt, azokat hallja, tárgyet, fejet hajtani köteleztessen. A' talpigazságok, mellyekre munkálkodásunkot kezdetétől fogva építtük, szintazok ugyan, mellyeknek segedelmével a' most virágzó tudós Európai nyelvek a' tökéletességnek ragyogó bérceire emelkedtek: de embereknek ösmervén magunkot, nem állíttuk lehetetlennek azt is, hogy e' bizonyos eszközöknek alkalmaztatásában hibázhatunk. Célunk az, hogy e' törekedés által a' Tudós Magyar Férjfiakat arra bírjuk, hogy szinte olly egyenes szívű nyomozáshoz, olly tudományos serénykedéshez, olly pártotlan hazafszertethez kapcsolt elmével és szívvel megitéljék, megválasszák, és vagy helyben hagyják, vagy jobbakkal ugyanazon talpigazságok szerint kipótollják mesterfzavainkot, ammint mink azokat megrostáltuk, s' végtére vagy elfogadtuk, vagy elvetettük, értelmesebbeket, vagy az érzékenyítésre alkalmasabbakat tévén helyeikre. Észrevételeiket tehát kérjük atyafiságos szzeretettel, és bevárjuk mindenik észzendőnek végével a' Tudós Férjfiaknak böcsös neveivel együtt; mert a' névtelen Írások egyenes gondolkozású elméinkkel és nyílt szívű iparkodásunkkal meg nem férnek; bevárjuk, de a' nélkül, hogy a' beküldésért való költségeknek terhét magunkra vállalljuk, azt igérvén, hogy a' beküldendő jegyzéseket a' mesterfzavakkal együtt a' Gyűjtemény' Szakafzinak sarkaihoz ragasztyuk, feljegyezvén mindenik szóhoz a' beküldő Tudós Férjfiaknak nevét, 's észrevételei vagy új mesterfzavai iránt való véleményünköt.

„A' Logica, avvagý az Észtudomány minden egyéb Tudománynak kulcsa lévén, ezzel kezdgyük az I. Szakafzban munkánknak kiadását kívált azért is, mivel az új Philosophia a' régi Logicának mesterfzavait részént megbővítette, részént megváltoztatta, részént más értelműeknek

tette, mintsem a' minők hajdan voltak. A' Magyar Tudós Férfiakat tehát arra kérjük bizodalmasan, hogy mikor e' mesterfzavaknak definitióit, avvagy értelemhatározásait, és értelmeik szerint szorosan tett magyarításait olvassák, a' definitiókat és a' ennek elhintett új princípiumokat, avagy talpállításokat nekünk ne tulajdonítsák. Mink ezeknek csupán csak fordítói lettünk a' végből, hogy ezen új Philosophiának véleményyeit a' Magyar Tudósok is Magyarúl határozottabban ejteni, könnyebben megváltasztani, a' helyteleneket sükeresebben megczáfolni, a' helyeseket pedig hazafitásaikkal, kik az új Philosophiának anyanyelveit nem beszélik, értelmesebben közleni képesek legyenek. A' Logicának vannak még ezekeñn kívül számtalan egyéb mesterfzavai, mellyek a' következendő szakaszokban a' többiek között szemenként elő kerülnek: mert hisz e' munka nem lessz a' Tudományokra úgy felosztva, hogy mindenik Szakasz egyegy Tudományt egéfszen kimerítsen. Folyó munka lévén, helyt ad a' mesterfzavaknak akármi-kor, 's akármedly Tudományhoz tartozzanak, mellyek egyébaránt is szoros rokonságban vannak."

„Mindenik Szakasznak végénn elő fognak állíttatni a' Magyar Mesterfzavak, mellyek abban előre a' Deákok után foglaltatnak, utánok vetett Deák és Német értelmeikkel egygüt, azután pedig a' Németek. Világosabban szólván: a' fő munka a' betürendbe szedett Deák mesterfzavaknak Magyar fejtegetéséből áll; és ennek végénn találtatik két rövid lajstrom, mellyeknek elsejében a' Magyar mesterfzavak állanak elől, másodikában pedig a' Németek. E' lajstromokból, ha egyszer e' nagy Munkának végét érjük, hasonlóképen nagy lajstrom támad, melly valamennyi Szakaszokra fog szolgálni, 's melly szerint egy kis Encyclopoedia válhat, melly nyelvünk' culturájának Históriáját, mivel ennek emelkedése a' rideg szakaszokból ki fog világosodni, dücsöségesen befejezze."

„E' munkálkodásban pedig magamat e' következendő Regulákhoz tartottam:

A' Magyar Mesterfzavaknak készítését igazgató

R e g u l á k.

Akarmelly Tudományos Magyar Könyvnek czéllya egyéb nem lehet, hanem hogy az Olvasót valamelly igazságokról meggyőzze. Ama' tulajdonság tehát, melly nélkül az efféle könyvek tellyességgel nem szükölködhetnek, az *értelmesség*. Az emberi ész tudni illik meg nem győződhet semmi egyébről, hanem csak a' mit világosan és egészén átlát.

Az úgy nevezett Szép Mesterségek, mellyek között a' *Beszéllők*, úgymint a' Költés és az Ekesenzfóllás, legfelségesebbek és leghasznosabbak, az észzel való bajlódást, úgymint az igazságok' terjesztésének hosszabb és szárazabb úttját, elmellőzvé, a' szívet ragadgyák meg, 's a' képző erőnek és az általa fellobbantott indulatoknak segedelmével arra bírják, hogy az igazságot, ha mindgyárt olly világosan át nem *érti* is, mint az ész, mivel annyival hathatósabban *érzi*, ne csak elfogadgya, hanem még foglalatosságában zfinórmértéknek is vegye. A' Szép Mesterségeknek műveiben tehát az értelmességen kívül, mint fő tulajdonság, melly nélkül el nem lehetnek, az *érzékenyítő erő* is megkívántatik.

Az ollyan könyvek, mellyek egyfzersmind az ést is oktatni, 's a' szívet is kívánnják nemesíteni, szükséges bizonyyra, hogy mind a' kettőt, az *értelmességet* tudni illik, és az *érzékenyítő erőt* egybe kapesöllyák. Illyenek kíváltkép a' Religyióról értekező Írások: mert ezek a' Religyionak igazságait nem egyedül csak azért adgyák előnkbe, hogy azokat tudgyuk vagy hidgyük, hanem azért is egyfzersmind, hogy tellyesítsük.

E' röviden előadott talpigazságokra kell nekünk ama' Regulákat építenünk, mellyek a' Religyióról értekező Magyar Könyvekben az úgy nevezett mesterfzavaknak készítését, és meghatározását igazgassák. A' Magyar Muzéumtól tett négy első Jutalom kérdésre való *Feleletemben* bővebben előterjelttettem már én ezeket: itt tehát röviden csak a' jelenvaló czélhoz alkalmaztatom.

Első Regula.

Az Egyházi Magyar Könyvekben az idegen nyelvekből kölcsönözött mesterfzavakat, ha mindgyárt meg vannak is koresosítva, szentül meg kell tartani, mihelyt a' következő két tulajdonsággal bírnak: úgymint hogy a' nyelvnek ifiúkorában támadtak, és így régiek; azután pedig, hogy onnantól fogva egész a' mostani korig a' közönséges és állandó szókás által felszenteltettek, és a' nemzeti szavaknak minden jussaival megajándékoztattak. Illyenek a' *kerefst*, *kerefstség*, *kerefstény*, mellyek, ha

egyenesen a' Tótbúl támadtak is, léteket még is minden bizonyal a' *crux* gyökernek kölfönik; *bérmálás*, *confirmatio*, (*firma*, *birma*, *bérma*, *firmál*, *bérmál*); *püspök*, *episcopus*; *kárácsony*, *incarnatio*; *kántor*, *quatuor tempora*; *pünkösöd*, *pentecoste*, és száz efféle. E' regulának indító okai a' következők.

a) A' fellyebb említett *Feleletnek* 32. §ban, a' 85. old. megbizonyítatik, hogy az új szavaknak szaporítása a' nyelvnek és nemzetnek most virágzó *férjifikorában* mindaddig tilalmas, még *szokott* régieket találunk, ha ezek idegen nyelvekből kölcsönözött és megnevezetett szavak volnának is.

b) Az idegen nyelvekből kölcsönözött *régi* és *szokott* szavak helyett soha sem állíthatunk mink elő olly nemzetieket, mellyek a' tárgyakot tökéletesen hasonló értelmességgel kifejezék: mivel magok a' tárgyak is idegenek, mellyeket Nemzetünk nem maga szült, hanem másoktól kölcsönözött. De ha állíthatnánk is elő ilyeneket, haszontalanok volnának bizonyára, és a' Religyióbéli tárgyaknak fogatos terjesztését akadályoztatnák inkább, hogysem megsiettetnék: mert arra, hogy ollyan értelmességhez jussanak, a' minővel a' kölcsönözött régiek díszeskednek, több száz elzúttó kívántatik; (*Felelet* 34. §. 3. szám, a' 92. old.) a' szokás pedig még az ösmeretes idegen nyelvből csak imént kölcsönözött és megnevezetett szót is, mint példának okáért *Patrologia*, *Hermeneutica*, könnyebben járásba hozhattya, mint a' helyette imént alkotott nemzetit, bármely helyes legyen is; mivel amaz már az idegen nyelvből is ösmeretes ama' tudós Olvasók előtt, kiknek a' Patrologiáról és Hermeneuticáról Magyarul írunk, 's kikenn kívül másoknak ezen Egyházi Tudományokról nem is írhatunk.

c) Egyébaránt, hogy a' nyelvnek cultúrája nem a' nemzeti szavaknak szaporításából áll, megbizonyítatik a' *Feleletnek* 48. §. 2. szám. a) alatt a' 166. oldal. valamint a' 23. §. 6. szám. az 58. old. és a' 26. §. a' 65. old. az is, hogy az idegenekkel való vegyülés a' nemzetekben és nyelveikben a' cultúrára való alkalmatosságot sem meg nem rontotta, sem meg nem rontya.

d) Az idegen ugyan, de a' régi szokás által felszentelt, megnevezetett, és közönségesen értelmességre jutott szavakat, kívált mellyek a' Religyiót illetik, annál buzgóbban kell nekünk fenn tartanunk, mennél gyanúsabbak azoknak ügyekezetei, kik a' nemzeti nyelvekből a' Deáknak minden legkisebb nyomdokát ki akarják irtani. Lásd erről a' *Feleletnek* 48. §. 1. szám. a) és b) a' 162. és követ. oldal. azután az 54. §. 4. szám. mind végig a' 200. és követk. oldal.

Második Regula.

Ámde ha az idegen nyelvekből kölcsönözött, akár ép, akár korcsosított szavak *régiek* ugyan, de nem igen *szokottak*, akkor vagy nemzetieket kell helyekbe tenni, ha könnyen lehet, de helyeseket és értelmeseket; vagy legalább a' korcsoktól megtífz-

togatni, hogy ama' nyelvnek segedelmével, mellyből kölcsönöztek, értelmesebbek legyenek. Így a' *baptismálisok* helyett (*literae baptismales*) a' *kerefstlevel* minden bizonynyal jobb is, valamint a' *Szentség* a' *Sacramentom* helyett. A' *Kardinál* ellenben, jöllehet Pázmán' Munkáiban olvastatik, nem olly ösmeretes, és járatos név még is a' Magyaroknál, mint az *Apostol* és *Prépost* nevek. E' két utólsóban tehát a' Deák *us* végzést bizvást el lehet, sőt, mivel a' régi szokás úgy akarja, el is kell hagyni; de a' *Kardinál* szóhoz ellenben a' Deák *is* végzést oda kell függesztetni, hogy ösmerősebb legyen. E' regulának okai a' következendők.

a) Valamint az idegenektől kölcsönözött szavakat még akkor is, mikor helyettek értelmes és törvényesen formáltt nemzetieket nem találunk, a' nyelvből erőnek erejével kiirtani, üdötlen buzgóság, vagy talán titkos okokból származó embertelen ügyekezeti is: úgy ellenben az idegen szavak helyett *kész* nemzetiekkel, mellyek azokat tökéletesen kifejezik, és egyébaránt a' formátiónak reguláit sem sértik, élni nem akarni, méltatlan rötség, és anyanyelvünkhöz való alacsony hidegség volna.

b) Az idegen szavaknak korcsosítása a' Nemzetnek és a' nyelvnek ifjúkorában nagyon természetes volt, ammint a' *Feleletnek* 26. §búl a' 65. és követ. old. kitetfzik: de ugyanazon §ban, és a' 62. §nak d) után álló 1. számában bővebben elő adatik eggyfzersmind ama' szégyen is, melly Nemzetünkre hátrálna, ha mostani férjfkorában az idegen szavakat megkorcsosítaná. A' régi megkorcsosított és most már mindenütt szokott és ösmeretes szavakkal úgy kell élnünk, mint az ifjúkornak a' szokás által felszenteltt maradékival, mellynek a' korcsosítást senki a' világonn vétékül nem tulajdoníthattya. Lásd a' *Felelet*. 292. old. 1.) 2.)

c) Minekutánna mind Religiónkot, mind Törvényyeinket a' Deák nyelvnek dajkakezéből vettük, át nem látom, mikép irtózhatnak az alacsony hálaadatlanságnak gyalázatos béllyege nélkül a' Deák neveknek nállunk már régen ösmeretes, és még a' köz népnél is járatos végzéseitül. A' Nemetek, mivel nállok a' Deák nyelv soha sem volt olly közönséges, mint a' Magyaroknál, kik azt még most is második anyanyelv gyanánt belzélik; 's mivel a' Reformátiónak alkalmatosságával a' Deák Anyafzentháztól nagy részént elfszakadtak, nem esuda bizonynyára, hogy helyt nyelvekben a' Deák végzéseknek nem igen adtak, és hogy azokat még most is üldözik. De mink, kik még *nemzetiségünknek* fenn tartását is a' Deák nyelvnek köszönnyük, farba rúgjuk e' régi dajkánkot ama' gyáva végből, hogy a' Nemeteket majmozhassuk? Egész nyelvünkben sem nem formálljuk mink, sem nem declinálljuk, sem nem conjugálljuk a' szavakat a' végzéseknek elhárapása, vagy inflexiója által; és így nyelvünknek e' nemzetiségétül akkor sem kell eltávoznunk, mikor az idegen neveket befogadgyuk, vagy megnemzetesíttjük; kivévn, ha az idegen névnek végzése a' Magyar ragasztékoknak vagy szoképzóknek elfogadá-

sára alkalmatlan volna, a' mi a' Francia szavakban legkönnyebben megtörténhet, mint *Nuance*, melyet ekképpen kell magyarosítani: *Nüánsz*.

d) A' Deák végzéseknél elharapása által olyanok támadnak, melyek sem nem Deákok, sem nem Magyarok, és így a' tilzta Magyar fület nagyon sértik. Példának okáért az *ál*, mint a' franczián vagy németesen ejtett nevekben *Cardinál*, és *Admirál*, a' Magyarban olly ritka, hogy eredetiképen nemzeti gyökérnevet vele csak négyet találok: *ál*, *nyál*, *szál*, *tál*; származékot csak egyet *fonál*; a' *kandl*, és *csanál*, olly habzó nevek, hogy sokaktól helyettek inkább *kalán*, és *csalán* mondatik. A' többiek idegen nyelvekből kölcsönözött nevek, és tudtomra csak ezek: *bál*, (*Ballen*) *mál*, melyből a' *hölgyemál* lett, *flos pictus* (*email*), *korál*, (*corallum*.) De még két *l* betűvel is ritka nálunk a' neveknek *áll* végzése, mellyel többet ezeknél nem talállok: *áll*, *váll* és belöllők öfzvetett *ingváll* és *szakáll*. Az *ár* végzés csak egynéhány Magyar gyökérszóban találtatik, mint *ár*, *kár*, *nyár*, *sár*, *szár*, *tár*, *zár*, *vár*, (*Warte*;) *pár*, (*par*;) a' származékokban Tót eredetű szóképző gyanánt *szolgál*, és csak alacsony hivatalokat jelent, mint *bodnár*, *csaplár*, *kádár*, *molnár*; vagy más nyelvekből kölcsönözött és megkorecsosított neveknek a' végzése, mint *dandár*, *handzsár*, *mészár*, *moszár*, (*mortarium*;) *oltár*, (*altare*;) *polgár*, (*Bürger*;) *szamár*, (*Olafzúl samaro*;) *tatár*, (*tartarus*;) *trágár*, (*Trager*;) 's a' t. Lásd a' *Felelet*. 294. old. Ezen okokra nézve a' mi férjfiás nyelvünkben sokkal szebb és jobb az efféle nevekben *Cardinalis*, *Admiralis*, *Cancellarius*, *Referendarius* nem csak a' Deák betűköt is megtartani, mintsem a' *Kardinál*, *Admirál* nevekkel a' Francia és Németet, a' *Kanczellár*, és *Referendár* végzésekkel pedig a' Tótot majmozni.

Harmadik Regula.

Mikor valamelly új, vagy legalább eddig mind Magyar mind magyarosított név nélkül szükölködő tárgynak helyesen formáltt, határozott értelmű, és világos nemzeti nevet nem találunk, a' mi kivált a' naponkint gyarapodó tudományokban, és szép mesterségekben felelt sokszor megtörténhet; tartsuk meg annak nevét az ollyan idegen nyelvből, melly a' tudós Magyar olvasók előtt ösmeretes, és nemzetesítsük meg, ha szükséges, úgy, hogy a' Magyar szóképzőknek és ragasztékoknak elfogadására alkalmasabb legyen, a' nélkül mindazáltal, hogy azt nevetségesen megkorecsosítsuk. Illyen nevek az én ítéletem lzerint az *Antifóna*, a' *Canon*, a' *Parallaxis* 's a' t. E' regulának okai a' következők.

a) Hogy a' nemzetiségnek nincs másutt helye, hanem csak a' gyökérszavakban, a' ragasztékokban, és szóképzőkben, a' szójárásokban, és a' kultúrának alsó ágaiban, a' *Feleletnek* 33. §. a' 87. old. világosan kitélzik. A' szép Mesterségeknek műveiben

szembetűnő még a' nemzetiség; de theoriájokban, mivel ez már a' tudományok közé tartozik, nemzetiség többé nem uralkodhat, ammint az imént említett 33. §phusnak 4. száma alatt a' 89. old. megbizonyíttatik. A' Tudományoknak tárgya tudni illik az egy-
gyetlen egy igazság lévén, az igazság pedig olly annyira az egész emberi nemnek eszéhez tartozván, hogy akármely nemzetnek, mint nemzetnek, tulajdon birtoka nem lehet: világosan következik, hogy a' Tudományokban nemzetiséget okosan nem kereshetünk. Felette üdőtlen iparkodás tehát az, melly a' Tudományok' mesterfzavainak fordításával bajlódik: sőt én ezt még igazságtalan kérdésnek is tartom; mert a' tudománybéli tárgyaknak kötelesek vagyunk meghagyni ama' neveket, mellyekkel azokat feltalálók és kinyomozók a' többiektől megkülömböztették. Lásd a' *Felelet.* 290. old. a) b) c) és 292. old. d), és 277. old. 4).

b) A' mi az *igazsággrúl*, úgy mint a' Tudományok' tárgyárúl, áltályaban bizonyosan igaz, az még bizonyosabban igaz a' Religyiórúl: most valamint lehetetlen, hogy a' tudományos igazság csak egy nemzetnél legyen igazság, a' többieknél pedig nem; úgy lehetetlen, hogy az *igaz* Religio csak egy nemzetnél legyen igaz, a' többieknél pedig hasonló képen nem. Az igaz Religyióban, akár természeti, akár kinyilatkoztatott legyen, a' nemzetiségnek olly annyira nincs helye, hogy egyenesen az *egész Emberséghez* tartozik. A' Keresztény Religiónak az, hogy *közönséges*, nem pedig *nemzeti*, szinte különböztető jelei közé tartozik: mert valamint a' Természetnek Alkotója a' támentalan sok emberi csoportot, mellyekből a' népek és nemzetek váltak, a' végből kívánta a' vándorlások által megvegyíteni, hogy bellőlők egy *Egész* válylon, mellyet *Emberi Nemnek* nevezünk: (*Felelet* 21. §. 47. és köv. old.) úgy a' Keresztény Religiónak mennyei Szerzője vadságfélelő, emberségnevelő, és ízivnemesítő tanításival, mellyeket példájával megerősített, halálával pedig lepecsételt, oda czélozott egyedül, hogy az egész emberi nemzetet még ezen életben az egy mennyei Atyának ölébe mint testvéreket öfzveédesítse, és egy *Egész-be* öfzvekapcsolja, melly közönséges Anyafzentegyháznak nevezetik. A' ki tehát a' Keresztény Religyiót akármely útonn módonn *nemzeti vallásnak* akarja tenni, vagy *nemzetinek* hiszi, az bizonyára e' mennyei ajándéknak felséges czéllyával egyenesen ellenkezik. A' mi *nemzeti*, az természet szerint a' népeknek egymástól való elidegenítésére czéloz: mert a' mi egy népnél *nemzetinek* tartatik, azt a' többi népek az egész világonn mind *idegennek* nézik. Ne irtózzunk tehát még a' religyióbéli oktatásokban és értekezésekben is a' Deák nyelvből kölcsönözött nevektől és kifejezésektől, melly Európában a' népeknek mind *emberi*, mind *polgári*, mind *egyházi* egyesülésére majdnem egyetlen egy eszköz gyanánt szolgált, és nagy részént még most is szolgál. Lásd a' *Felelet.* 164. és kövelknz. old. a) és b).

c) De arra, hogy a' tudományos könyvekben, ha mindgyárt Egyházi tárgyakról értekeznek is, az idegen szavaktól ne irtózzunk, vannak még egynehány egyéb okaink is. Azonn kívül tudni illik, hogy e' szavak mibélénk idegen nemzetiséget nem oltanak, egyfzersmind az idegen idiotizmusokat is értelmeseznek tefzik. (*Felelet* 34. §. 99. old. és 48. §. 2. szám. d) a' 169. old.) Bizonyos tovább, hogy a' Tudományokban és a' Religióban még a' helyesen formáltt nemzeti szavak sem tefzik a' Tudatlan előtt a' tudományos tárgyat vagy oktatást értelmesebbnek, mint az idegenek; a' tanúltt Olvasónak pedig alkalmatlan unalmat okoznak. Akár a' *Tisztító tűznek*, akár a' *Purgatóriumnak* nevével éllyünk a' lelki tanításban, mind a' kettőt meg kell előbb tanítványiunknak magyaráznunk, kik azután a' gyakorlás által az egyiket színte olly könnyen megtanúllják, mint a' másikat. Hisz azt csak nem gondolhattuk okosan, hogy a' Magyar Keresztény a' Purgatóriumot egyébkép el nem kerülheti, hanem ha Magyarul *Tisztító tűznek* nevezni tudgya. (*Felelet* 48, §. 3. szám, b) a' 171. old.)

d) Mivel a' religyióbéli könyvek czéllya az észnek oktatásából, és a' szívnek nemesítéséből áll; az idegen mesteriszavak pedig, ha a' szokás által meg vannak nemzetesítve, az értelmességet nagyon segítik; (*Felelet* 49. §. 1. szám, 174. old.) kételkedni nem lehet, hogy ezekkel élni sokkal fogatosabb, mint még a' helyes, de nem elegendőképen szokott nemzetiekkal is. (*Felel* a' 174. old. d.)

Negyedik Regula.

Tegyük már, hogy az eddig előadott Regulák valamelly esetben tellyes tefzésünkre hagyják az előkerülő mesteriszónak Magyarra való fordítását: könnyű bizonyára átlátni, hogy a' válfasztandó nemzeti szónak mindenkép alkalmatosnak kell lenni arra, hogy a' tárgyat *értelmesen* kifejezze. A' Magyar Olvasónak, ha egyébkép a' tudományban, mellyhez az efféle új nemzeti mesterizó tartozik, nem egélzen járatlan, képesnek kell lennie arra, hogy az általa jelentett tárgyat magában könnyen és tökéletes határozással képzelhesse. Magyar mesteriszavaknak tehát semminémű esetben sem lehet akár *új gyökérszavakat*, akár *kiavúltt régi szavakat* válfasztani, a' következő okokra nézve.

a) Új gyökérszavakkal egy általlyában nem élhetünk a' nélkül, hogy a' nyelvet érthetetlennek, magunkot pedig nevetségeseknek ne tegyük. A' régi gyökérszavakban találai ugyan, kivéven az imitativumokat, elég nemzetiséget: (*Felelet* 17. §. 1. szám. a) a' 26. old.) de újakat alkotni a' nyelvnek és nemzetnek férjfkorában az értelmességnek kéz és tellyes veszedelme nélkül többé nem lehet. Ezek csak a' nemzetnek félzkében, a' nyelvnek dajkaszobájában támadhattak, és most már, minikutánna a' Nemzet meggyarapodott, messzebb elterjedt, és az idegenekkel megvegyült, még a' könyvek által sem terjedhetnek úgy el,

ammint az emberi nyelvnek szükséges, gyors, és közönséges értelmességére megkívántatik. Lásd a' *Felelet.* 27. §. 1. f. szám. 63. old. és a' 34. §. 3. f. szám. 92. old.

b) A' kiavultt régi szavakkal sem élhetünk többé sem tudományos, sem a' többi könyvekben, legkevesebbet pedig a' religióbéli oktatásokban a' nélkül, hogy mind nyelvünköt, mind magunkot nevetségessé ne tegyük. Az efféle szavak bizonynyára szokatlanságok és ösmeretlenségek miatt szinte olly érthetetlenek és terjeszthetetlenek, mint az új gyökérszavak. (*Felelet.* 46. §. 154. old.)

Ötödik Regula.

Valamint mindenik tárgynak, ideának és árnyékozatnak különös nevet adni üdötlen szőrfzálhasogatás, melly a' nyelvet sok haszontalan szóval megterheli, 's mellyhez az *atás*, *etés*, *tatás*, *tetés*, szóképzőkkel formáltt nevek, mint *íratás*, *veretés*, *olvastatás*, *szenteltetés*, az *írás*, *verés*, *olvasás*, *szentelés* helyett különösen tartoznak: (*Felelet.* 50. §. 1. és 2. f. szám a) és b) a' 180. és köv. old.) úgy ellenben ama' szabadság is, mellyel némellyek valamelly szokott és mindenütt ösmeretes szónak új értelmet adnak, a' nyelvnek értelmességét szörnyüképen megvesztegeti. Ez történt az *igaz* szóval, mellynek háromféle szokott értelménn kívül, úgymint *verus*, *justus*, és *sincerus*, még egy szokatlant akartak adni némelly nyelv művelőink, vagy inkább nyelvreformálóink, de kívántt fogamat nélkül; mert e' mellék-név, avvagy adjectivum, a' *jus* fő nevet, avvagy substantivumot nem is képes kifejezni. Lásd a' *Felelet.* a' 284. old.

Hatodik Regula.

Az új származékokkal, avvagy formáltt szavakkal, nem csak a' tudományos könyvekben, hanem egyébaránt is bizvást élhetünk, csak helyesen formáltassanak; mert a' nélkül érthetetlenek, vagy legalább homályosak lesznek, és így a' beszédet haszontalan és nevetséges csevegésnek tefzik, ammint a' *Mondoltnak* friss elzü Szerzője szemlátomást megmutatta. A' helyes szóformálásnak anyanyelvünk' épületéből kinyomozott reguláit az *Etymológiának* avvagy Szónyomozásnak felette fontos tudományából tanúllyuk, melly az *Analyticában* és legújabb Magyar *Nyelvtudományban* bőven elő terjesztetik. E' regulák közül a' legjelesebbek ezek: a) A' homályos vagy egézen érthetetlen szóképzőköt szorgalmasan el kell kerülnünk. b) Azokkal, mellyek új szavakat csak az igékből szülhetnek, a' nevekből új származékokot ne alkossunk, és visszontag. c) A' pufzta végzéseket, mellyek minden értelem nélkül szükölködnek, mint az *ák* az *írák*, *tudák* és több efféle szőlförnyetekben, szóképzőknek az *emberi nyelvnek* szónyomozásában járatlan emberek gyanánt ne nézzük. d) Eggy általlyában a' szavaknak

formációjában a' nyelvnek se mivolti tulajdonságait, se nemzeti járását meg ne sértsük. Lásd a' *Felelet.* 29. §. a' 75. old.

Fő oka e' Reguláknak az, hogy a' szóképzők mindennemű emberi nyelvben a' szavaknak új meg új határozott értelmeket adnak, melly hivatal felette fontos, és kényes egyszersmind; (*Felelet.* 27. §. 2. szám, 70. old. és 57. §. 2. szám, e) 222. old.) azután pedig, hogy a' szóképzők minden emberi nyelvben fontos és határozott nemzetiséget szülnek, melly a' helytelen szóformálások által irgalmatlanul megvesztegettetik. (*Felel.* 15. §. 1. szám, c) a' 21. old.) Véres könyvekkel sirattya a' böles Magyar anyanyelvünknek mély sebeit, mellyekkel az Etymológiában járattan és csak a' zabolátlan képzésnek repteit utánn indúlt Szókoholók egy üdötül fogva elborították; mire nézve szíves kéréssel javaslom, hogy a' ki magában az új szavaknak alkotására akár nemes *geniust*, akár alacsony *orexist* érez, a' Szónyomozásnak tudományát éjjel nappal forgassa; amaz ugyan, hogy a' nyelvet hasznos szüleményekkel meggazdagíthassa; ez pedig, hogy beszemetezésétül magát megtartóztassa.

Hetedik Regula.

Az öfzetett szavakkal a' tudományos tárgyaknak neveit legfzerencsésebben kifejezhettyük, mint *Erkölcstudomány*, *Napfordító*, *Napfordulás*, *Jeltartó*, *Éjnapgyenlőség*, 's a' t. De itt is fzemünk előtt kell tartani az öfzetetésnek hivatallyát, és erre épített reguláit, mellyek a' *Felel.* 27. §. a' 68. old. és 30. §. a' 79. old. pontosan elő adatnak. Ha valahol, itt valóban felette szükséges ama' fontos intés, hogy a tudományos neveknek fordításában ne tartsuk magunkat szolgaragaszkodással csak egy idegen nyelvhez: mert a' régi és újabb tudós nyelvek közül egy és ugyanazon tárgynak nevét már az eggyik, már a' másik fejezi ki fzerencsésebben. Lásd ennek példáit a' *Felelet.* 288. old. c) alatt.

Nyolczadik Regula.

A' mesterszavakat felette ritkán tanácsos betű szerint, vagy ha öfzetett szavak, szórúl szóra fordítani, mint *hajlítás*, *beképzésérő*; hanem meg kell előbb vizsgálni az idegen szónak határozott értelmét tudományos definitiójából, és e' fzerint kell azután Magyarúl kitenni. Ennek okát és példáját lásd a' *Felel.* 258. old. b) alatt.

2) Megtörténik némellykor, hogy ugyanazon szó az eggyik nemzetnél másféle tárgyat jelent, mint a' másiknál; ilyenkor tehát olly nemzeti szóval kell azt fordítani, melly a' honi tárgyat jelenti, vagy inkább idegen nevével megmaradni, mellynek nállunk már régen honi értelme van. Így a' Magyar Nemzetnél a' *Primás* név nem csak egyházi, hanem világi hatalmat is je-

lent: azt tehát sem az *első Pap*, sem a' *Főpap* helyesen ki nem fejezheti.

3) Megtörténik az is, hogy az idegen szó nem is fejezi ki a' tárgyat, mint a' Deák Grammaticában a' *Genitivus* név; vagy hogy már magában is barbarismus, mint *Compossessorium*, és *Condominium*. Az első esetben tehát nem a' mesterlázot betű fzerint, hanem a' tárgyat kell voltaképen kifejezni; a' másodikban pedig inkább az idegen szó mellett megmaradni. Lásd a' *Felel.* 286. és köv. old.

Kilenczedik Regula.

A' Mesteriszavaknak fordításában legfőbb figyelmünköt arra kell függeszteniünk, hogy az idegen szójárásonak avagy idiotismusoknak értelmes kifejezésére alkalmatosak legyenek: egyébránt nem csak tanácsos, hanem az értelmességnek fenntartására még elkerülhetetlenül szükséges is, hogy inkább az idegen szó mellett megmaradjunk. Mikor mink e' Deák mondásokat *jus habet in re*, és *jus habet in rem* Magyarul akarjuk kifejezni, és a' *jus* nevet az *igaz*, vagy *igazság* szóval fordítottuk, belzédünknek, azonkívül hogy szókatlan, tökéletesen határozott, és világos értelme sincsen. E' mondások: *neki igaza van a' dologban*, vagy *a' dologhoz*, és *neki igazsága van a' dologhoz* a' mi nyelvünkben járatlanok, és homályosak; ez pedig *neki igazsága van a' dologban* elég szókatlanul ugyan, de még is inkább az *igazmondást* illeti, mint a' *just*. De ha viszontag a' *jus* nevet megtartjuk, a' velejáró Deák tudós idiotismust is *in re*, *in rem* szórúl szóra bizvást megtarthattuk az értelmességnek minden legkisebb veszedelme nélkül: *jussa van e' dologban*, *jussa van e' dologhoz*. Hasonló példát a' *delegál* ige is ad ammint a' *Felelet.* 290. old. kitélízik; és a' *testál* ige, melly helyett nemzeti igét nem koholhatunk, mihelyt a' *testamentom* név helyett a' *végző intézet*, a' *végző rendelés* nevekkal élünk.

Oka e' Regulának az, hogy noha nyelvünkbe valaha idegen szójáráss avagy idiotismus, kivált a' Religióhoz és az Országáshoz tartozó tárgyakra nézve minden bizonnal becsúszott, és, hosszas szokás által meg is nemzetesített; (*Felelet* 19. §. 44. old. és 23. §. 4. szám, 56. old.) és noha ezeket, úgymint nyelvünk' ifiúkorának szent maradványait, most már, minekutánna férj-fikora elérte, az értelmességnek kézf veszedelme nélkül sem meg nem változtathattuk, sem fel nem cserélhettyük: ugyanazon férj-fikora még is meg nem engedi többé, hogy újakat koholjunk, vagy az idegenektől kölcsönözzünk. (*Felelet* 31. §. a' 83. old. és 32. §. a' 85. old.) Mikor tehát a' Tudományokban új idegen idiotismusokra akadunk, lehetetlen valóban, hogy magunkon egyébkép segíthessünk, hanem ha az idegen mesterfózt, mellytül az idiotismus-kiváltkép függ, anyanyelvünkbe befogadjuk; mert ehhez azután, az idegen idiotismust is, bizvást odafüggeszthettyük. Mennyit kínlódunk mink az *influxus* szónak amaz értel-

mével, mellyről a' régi Romaiak, ha nem hibáznak, semmit sem tudtak, 's melly helyett Cicero a' *tactus* névvel él; a' mit mink *erőnek* nevezünk. Mikor tudni illik a' barbarismus így szól: *ego in hanc rem influxum non habeo*:? Német is imigy: *ich habe in diese Sache keinen Einfluß*; az utánrok indúltt mostani Magyar pedig illyképen: *nekem ebbe nincsen befolyásom*, lehetetlen valóban, hogy a' régiebb Magyar még ne undorodgyon, ki a' Tudós Magyarok közt inkább csak megmaradt az *influxus* szóval: *nekem ebbe nincsen influxusom*; a' köz emberrel pedig imigy beszéll: *nekem ehhez semmi közöm*; vagy *ez éntőllem nem függ*; vagy *ehhez én semmit sem szólhatok*; vagy ammint a' környüllállások megkívánnyák. — Bidánn Februar. 7. napján 619.

Werszeghy Ferenc

Ez volt az eredeti dicséretes ügykezet, 's hazafiúi nagyzetet illetézet. De mivel a' környüllállások az üdötül fogva egészen megváltoztak, szükséges lett, hogy az is megváltozasson, és mind a' két Szakasz, mellyben több Tudósok áradhatatlanul dolgoztak, és már vagy elhaltak, vagy helyezettések egészen megváltozott, csak azért is egybeapcsoltasson, ne hogy e' szép törekedés a' Magyar Hazárlött ösméretlen maradgyon, vagy éppen füstbe mennyen tehát addig is; még valamelly Tudós s' buzgó Hazafi e' teljes Intézetnek tellyesítésére magát feláldozza, a' Királyi Magyar Universitas' Typographiája, melly a' Magyar Műdarabokat mindenkor kész volt nagyobb áldozatokkal elősegíteni, egy nagy érdemű Hazafinak adakozásából, a' amazoknak Társa és Öfztönözője vala, a' két rendbéli izókönyvet Kézírásban megkapván, nagy örömmel jelenti Magyar Hazának, hogy azokat egybe olvasztván, tulajdon költségén és betűivel csinosan ki fogja nyomtatni, és azoknak, kik reá előfizetni kívánnak, Augustuséig két ezüst forintért kezekhez fogja szolgáltatni, annak-

utánna három forintra emeltetvén a' kelőára. Előre lehet fizetni minden Könyvtáros és Könyvkötő Uraknál, kik ezen Királyi Typographiának Könyveit az Országban árulják, azon kívül minden Oskolabéli Profefzor és Director Uraknál, itt Budánn vezeteszen magánál a' Királyi Typographiánál, és Pozsonyban a' mostani Országgyűlés alatti Özvegy Zach Trézsia Affzonynál Szent Mihály utczájában az Ország Háza mellett, kik fáradságoknak jutalmául és költségek' megtérítéséül a' tizenegyedik nyomtatványt ingyen fogják kapni. Az Előfizetés fog tartani Junius' végéig, a' meddig annál számosabb Előfizetők remélly a' Királyi Typographia, mennél bizonyosabb hogy ilyen Tudományos Mesterfőbéli Gyűjtemény (Dictionarium Vocabulorum Technicorum), mellyben mi a' régi, mind az új alkotásbeliek szoros Critica alá vettnek, még eddig a' Világ' elejébe nem jött, ammi ezt ama' két lap, melly ezen Tudósításnak végén a' Székelybűl próba gyanánt, mint annak valóságos kezdet, hozzá adatik, megfogja bizonyítani. — Költődánn a' Királyi Magyar Universitas' Typographiáján
 1826. Aprilis 5-dik napján

